

Κατὰ τὰ εἰρημένα ὁ θεὸς εἶναι αὐτοτελὴς οὐσία, αἰτία ἑαυτῆς· εἶναι ὄν ἀπολύτως ἐλεύθερον καὶ αἰώνιον, ἀπολύτως ἄπειρον, ἡ πηγὴ πάσης οὐσίας καὶ ὑπάρξεως· εἶναι ἡ ἐνδόμυχος αἰτία τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως αὐτοῦ, συμπίπτουσα πρὸς τὴν Φύσιν. Ἐὰν δὲ νῦν θέλωμεν νὰ μάθωμέν τι ἀκριβέστερον περὶ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ, πρέπει νὰ ἀπιδώμεν εἰς τὰ κατηγορήματα αὐτοῦ.

ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΑ. (Νόησις, Ἐκτασις). — Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς θεωρεῖται ὡς ἡ μόνη αἰτία καὶ ἐνδόμυχος πάντων οὐσία, ἔπρεπε νὰ νοηθῆ οὕτως, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ἐξ αὐτοῦ ἡ ποικιλία τῶν πραγμάτων καὶ ἡ προκειμένη τοῦ κόσμου τάξις· ἔπρεπε ἄρα νὰ ἔχη ἀπαραίτητα προσόντα, ἀναγκαίως ἰδιότητος ἢ **κατηγόρημα** (attributa)¹. Ὄντως δὲ θεωρεῖται ὡς ὄν συνιστάμενον ἐξ ἀπείρων τὸ πλῆθος κατηγορημάτων, ὧν ἕκαστον ἐκφράζει (exprimit) τὴν αἰωνίαν καὶ ἄπειρον οὐσίαν². Διακρίνεται δὲ τὸ κατηγόρημα κατὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς οὐσίας (ὑποστάσεως), ὅτι δὲν εἶναι, ὡς αὕτη, ἀπολύτως ἄπειρον (absolute infinitum), ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ οἰκείῳ γένει (in suo genere), τουτέστι δὲν ἀπεικονίζει τὴν ὅλην ὑπαρξιν ἀλλὰ μέρος μόνον αὐτῆς³. Ἐκ μὲν τοῦ

1. Ὡς κατὰ τὸν Καρτέσιον, οὕτω καὶ κατὰ τὸν Σπινόζαν τὸ « ὄν », ὡς ὑπόστασις, δύναται νὰ νοηθῆ μόνον διὰ τινος κατηγορήματος (Cogit. metaph. 1, 3).

2. Eth. 1, Def. 6 « Per Deum intelligo ens absolute infinitum, hoc est, substantiam constantem infinitis attributis, quorum unum quidque aeternam et infinitam essentiam exprimit ». (Αὐτ. 1, 19, Demon.) « Λέγοντες κατηγορήματα τοῦ θεοῦ πρέπει νὰ ἐννοῶμέν τι ἐκφράζον τὴν οὐσίαν (φύσιν) τῆς θείας ὑποστάσεως, τουτέστι τὸ ἀνήκον εἰς τὴν ὑπόστασιν » Πρβλ. καὶ 1, 20, Demon. 1, 10 Schol. 1, 20, Demon.

3. (Def. 6 Explic. 1, 16, Demon. Epist. 2 « Deum definitio esse ens, constans ex infinitis attributis, quorum unum quodque est infinitum, sive summe perfectum in suo genere.—Ἐκαστον κατηγόρημα εἶναι μὲν ἐν τῷ γένει αὐτοῦ ἄπειρον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀπολύτως ἄπειρον· διότι ἐμπεριέχει τὴν ἄρνησιν πάντων τῶν μυρίων ἄλλων κατηγορημάτων. Μόνη ἡ οὐσία τοῦ ἀπολύτως ἀπείρου οὐδεμίαν ἐνέχει ἄρνησιν, διότι περιλαμβάνει πάντα τὰ εἶδη τῆς ὑπάρξεως.

ὀρισμοῦ τῶν κατηγορημάτων συνάγεται ὅτι ἕκαστον αὐτῶν νοεῖται δι' ἐαυτοῦ¹. ἐκ δὲ τῆς ἐννοίας τοῦ θεοῦ προκύπτει ὅτι ἕκαστον κατηγορημα ἐκδηλοῖ (φανεροῖ) τὴν αἰωνίαν καὶ ἄπειρον ὑπόστασιν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀίδιον· ὁ θεός, ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, πάντα τὰ κατηγορήματα τοῦ θεοῦ, εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἀναλλοίωτα².

Ἐντεῦθεν νοεῖται εὐκόλως ὅτι τὰ κατηγορήματα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς πραγματικά καὶ ἐμφαντικά τῆς αἰδίου καὶ ἀπείρου θείας ὑποστάσεως³, οὐχὶ δὲ ὡς ὑποκειμενικά ἀπλῶς γνωρίσματα προσνεμόμενα εἰς τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ· δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῶσιν

1. Τὰ κατηγορήματα, εἰ καὶ μὴ ἀποτελοῦσι διαφόρους ἀλλὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσίαν (ὑπόστασιν), ὁμῶς νοοῦνται ἕκαστον δι' ἐαυτοῦ ἄνευ τῆς βοηθείας ἐτέρου. Τοῦτο δέ, διότι πάντα τὰ κατηγορήματα ὑπάρχουσιν αἰεὶ συγχρόνως ἐν τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ, καὶ ἕκαστον, χωρὶς νὰ παράγῃται ἐξ ἐτέρου, « ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα, ἦτοι τὸ « εἶναι » τῆς ὑποστάσεως » κατ' ἴδιον ὁμῶς καὶ διάφορον τῶν ἄλλων τρόπον. Ἐκαστον κατηγορημα εἶναι ἰδιαιτέρα ἐκφρασις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως (Αὐτ. 1, 10, schol. Πρβλ. καὶ τὴν Βραχεῖαν πραγματείαν 1,7. 2,20).

2. Αὐτ. 1, 19. 1,20, corol. 2.

3. Ὅτι τὰ κατηγορήματα ἔχουσι πραγματικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν μαρτυροῦσι, πλὴν ἄλλων, ῥηταὶ ἐκφράσεις καὶ σαφεῖς ἐξηγήσεις τοῦ φιλοσόφου, ὧν μνημονευτέαι αἰ ἐξῆς·

1) Κατὰ τὸν δοθέντα πρόσθεν (Def. 1) ὀρισμὸν τοῦ θεοῦ, οὗτος σύγκειται ἐκ μυρίων κατηγορημάτων, ὧν ἕκαστον ἐκφράζει (exprimit) τὴν ἀίδιον καὶ ἄπειρον ὑπόστασιν. Διευκρινεῖται δὲ ὅτι ὁ θεός, ὡς τὸ ἀπολύτως ἄπειρον ὄν, ἔχει μυρία κατηγορήματα, ὧν ἕκαστον εἶναι ἄπειρον μόνον ἐν τῷ εἶδει αὐτοῦ.

2) Ἐν τῷ ἐνάτῳ θεωρήματι τοῦ πρώτου μέρους λέγεται ὅτι, ὅσῳ πλείονα πραγματικότητα ἢ οὐσίαν, « εἶναι » (esse) ἔχει τι, τόσῳ πλείονα ἔχει κατηγορήματα. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὁ θεός ὡς ἔχων ἄπειρον πραγματικότητα (=τελειότητα) ἔχει καὶ ἄπειρα κατηγορήματα.

3) Ἐν τῷ ἐπομένῳ (10ῳ) θεωρήματι λέγεται ὅτι ἕκαστον κατηγορημα πρέπει νὰ νοῆται δι' ἐαυτοῦ καὶ ὅτι κατηγορημα εἶναι ὅ,τι ὁ νοῦς καταλαμβάνει περὶ τῆς θείας ὑποστάσεως ὡς ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Λοιπὸν τὸ κατηγορημα ἀποτελεῖ (constituit) τὴν οὐσίαν τῆς ὑποστάσεως, ἀνήκει εἰς αὐτήν.

4) Ἐν τῇ ἀποδείξει τοῦ τετάρτου θεωρήματος λέγεται ὅτι « ἔξω τοῦ

ὡς μορφαὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ὡς φιλοὶ τοῦ νοῦ γνωστικοὶ τύποι¹. οὐχί, δὲν ἔχουσι μόνον ὑποκειμενικὴν ἀλλὰ καὶ ἀντικειμενι-

νοῦ (*extra mentem*) δὲν ὑπάρχει ἄλλο τι ἢ αἱ ὑποστάσεις καὶ οἱ τρόποι ».

5) Ἐν τῇ ἀποδείξει τοῦ 16ου θεωρήματος λέγεται ὅτι « ἡ θεία φύσις ἔχει μυρία κατηγορήματα (*divina natura habet infinita absolute attributa*).

6) Ἐν τῷ 19ῳ θεωρήματι ταυτίζεται ὁ θεὸς πρὸς πάντα τὰ κατηγορήματα αὐτοῦ: « *Deus, sive omnia Dei attributa, sunt aeterna* ». Ἐν δὲ τῇ ἀποδείξει τοῦ αὐτοῦ θεωρήματος λέγεται ὅτι τὸ κατηγορημα ἐκφράζει τὴν οὐσίαν τῆς θείας ὑποστάσεως, τουτέστιν ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὴν ὑπόστασιν (*quod ad substantiam pertinet*).

7) Ἐν τῇ 10ῃ Ἐπιστολῇ τὰ κατηγορήματα ἀντιτίθενται ἀντικρυς πρὸς τὸ ὑποκειμενικόν, πρὸς ὅ,τι δηλαδὴ « *nullam sedem habet extra mentem* ».

Ἐνταῦθα ὑπομιμνήσκουμεν ὅσα ὁ Σπινόζας λέγει ἐν τῇ Βραχεῖα πραγματεία (1,8) : « τὰ κατηγορήματα δὲν παρήχθησαν ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ ἀνθρώπου), διότι οὗτος εἶναι ἀτελής ».

Ἐκ πάντων τούτων γίνεται καταφανὴς καὶ μονονουχὶ ψηλαφητὴ ἡ ἀντικειμενικότης τῶν κατηγορημάτων.

1. Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, ἥς κύριος προστάτης ἐγένετο, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐγγέλου, ὁ J. Erdmann (*Gesch. d. neuer Philosophie*, τόμ. 2, σελ. 59 ἐξ. (ἐκδ. 1933), τὰ κατηγορήματα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸν θεὸν οὐδ' εἶναι πραγματικά, ἀλλὰ προσνέμονται ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ ἐκφράζουσι τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ὑπάρχουσι δηλαδὴ ἀπλῶς ὡς τρόποι τῆς ἀντιλήψεως τοῦ νοῦ ἡμῶν, ἀδυνατοῦντος ἄλλως νὰ μάθῃ τὸν θεόν· ἡ οὐσία καθ' ἑαυτὴν (ὁ θεὸς) δὲν ἔχει κατηγορήματα, οὔτε νοητικὴ ἄρα εἶναι οὔτε ἐκτατὴ, ἀλλὰ μόνον φαίνεται εἰς τὸν νοῦν ὡς τοιαύτη. Τὰ κατηγορήματα λοιπὸν εἶναι, λέγουσι, μόνον ἐν τῷ νῷ (*in intellectu*), οὐχὶ ἐκτὸς αὐτοῦ (*non extra intellectum*)· εἶναι γνωστικοὶ τύποι τοῦ νοῦ παριστῶντος τὸν θεὸν οὐχὶ ὡς εἶναι (διότι ὁ θεὸς εἶναι ἄνευ κατηγορημάτων) ἀλλ' ὡς ἐμφανίζεται εἰς τὸν νοῦν· ἄνευ μὲν κατηγορημάτων νοοῦντες ἔχομεν τὸν θεόν, ἤτοι τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ, ἀλλοτρίαν πάσης γνώσεως, μετὰ κατηγορημάτων δὲ ἢ διὰ κατηγορημάτων νοοῦντες ἔχομεν τὸν θεὸν ὡς ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ δὴ καὶ γινώσκουμεν οὐχὶ τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ ἀλλὰ τὸν τρόπον τῆς εἰς ἡμᾶς ἐμφανίσεως αὐτοῦ.

Ἡ τοιαύτη ὁμῶς ἐκδοχὴ, (ὑπομιμνήσκουσα εὐθὺς τὴν Καντιακὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ὁ νοῦς ἡμῶν βλέπει πάντα διὰ τῶν οἰκείων τύπων, οἶονεὶ διὰ μέ-

κὴν ὑπόστασιν, εἶναι πραγματικαὶ ἰδιότητες τῆς θείας οὐσίας καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοῦ νοοῦντος¹.

Τὰ κατηγορήματα ὡς πρὸς ἡμᾶς. Πλημμελεῖς ἐκδοχαί. Εἰ καὶ τὰ κατηγορήματα ἔχουσιν, ὡς ἤδη ἀπεδείχθη, ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνήκουσιν εἰς τὴν θείαν ὑπόστασιν καθ' ἑαυτὴν, ὅμως δὲν θὰ ἐγινώσκοντο, ἐὰν μὴ ἤρχοντο

σου τῶν ἰδίων αὐτοῦ διοπτρῶν), ἀντικειμένη, ὡς εἶδομεν, πρὸς ῥητὰς ἀποφάνσεις τοῦ Σπινόζα, καταβιβάζει τὰ κατηγορήματα εἰς τρόπους. Διότι ὁ νοῦς, οὗ γνωστικοὶ τύποι θὰ ἦσαν τὰ κατηγορήματα, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ὡς τρόπος· οὕτω δὲ τὰ κατηγορήματα θὰ καθίσταντο τρόποι τοῦ νοῦ (ὄντος τρόπου κατὰ τὸν φιλόσοφον) καὶ θὰ εἶποντο αὐτῷ λογικῶς καὶ πραγματικῶς, ὅπερ ὅμως ἀντίκειται πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ συστήματος τούτου, καθ' ὅ οἱ τρόποι εἶναι, ὡς ἐφεξῆς θὰ ἴδωμεν, παροδικὰ φαινόμενα τῶν κατηγορημάτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ὕστερα αὐτῶν.

Πρὸς δ' ἔτι, ἐὰν τὰ κατηγορήματα ἦσαν μόνον γνωστικοὶ τοῦ νοῦ τύποι, θὰ ἦτο ἀδύνατον ὁ νοῦς νὰ ποιήσῃ ἀντικείμενον γνώσεως τὸν ἄνευ ἰδιοτήτων θεὸν (τὸν θεὸν καθ' ἑαυτόν), « τὸ ἀπολύτως δηλαδὴ ἀδιόριστον ὄν » (*ens absolute indeterminatum*). Ἐὰν δ' ὅμως (ὅπερ ὁ Σπινόζας παραδέχεται) ὁ θεὸς εἶναι γνωριστὸς καὶ τὰ κατηγορήματα χρησιμεύωσιν ὡς ἀπαραίτητοι γνωστικοὶ τύποι, ἐπάναγκες νὰ συνομολογήσωμεν ὅτι τὰ κατηγορήματα ἀνήκουσι καὶ εἰς τὸν θεὸν (δὲν εἶναι μόνον γνωστικοὶ τύποι), ὅτι δηλονότι εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ τῆς ἀναγκαίας ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ.

Τέλος παρατηροῦμεν ὅτι, δοθέντος ὅτι νοεῖν καὶ εἶναι πρόκεινται ἐν τῷ φιλοσοφήματι τούτῳ ὡς ἰσοδύναμα (*cogitari = esse*), πρέπει τὰ δι' ὧν νοεῖ ὁ νοῦς κατηγορήματα νὰ ἀντιστοιχῶσι πρὸς ἀντικειμενικὰ κατηγορήματα, οἷα εἶναι τὰ θεῖα κατηγορήματα.

1. Σημειῶδες ὅτι εἰς τὴν παρεκδοχὴν τῶν κατηγορημάτων ὡς ψιλῶν γνωστικῶν τύπων συνετέλεσεν ἔκφρασις τοῦ Σπινόζα (ἐν τῇ ἐνάτῃ Ἐπιστολῇ τῇ πρὸς τὸν Vries), καθ' ἣν κατηγορούμενον σημαίνει ὅ,τι καὶ οὐσία, πλὴν ὅτι κατηγορούμενον ὀνομάζεται ἐν σχέσει πρὸς τὸν νοῦν (*nisi quod attributum dicatur respectu intellectus*) ἔτι δὲ ὀρισμὸς τοῦ κατηγορήματος (*Eth. 1, Def. 4*), καθ' ὃν « *per attributum intelligo id, quod intellectus de substantia percipit, tamquam ejusdem essentiam constituens* », ἐνθα ἠρμηνεύθη ἡ μετοχὴ *constituens*, ὡς ἀναφερομένη οὐχὶ εἰς τὸ *quod* ἀλλ' εἰς τὸ *intellectus* (σημαίνει δηλαδὴ κατὰ τινὰς οὐχὶ « ὅ,τι ὁ νοῦς καταλαμβάνει περὶ τῆς ὑποστάσεως ὡς ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν αὐτῆς »

εἰς σχέσιν πρὸς τὸν νοῦν ἡμῶν· οὗτος δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ νοήσῃ αὐτά, οἷα πράγματι εἶναι¹. Ἡ (ὅλως καὶ μόνον) ἀντικειμενικὴ ἄρα ἐκδοχὴ τῶν κατηγορημάτων εἶναι ἀστήρικτος· ταῦτα ἔχουσιν οὐ μόνον ἀντικειμενικὴν ἀλλὰ καὶ ὑποκειμενικὴν ὑπαρξιν.

Οὐχ ἤττον ἀπαράδεκτος εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα ἀποψις ἡ θεωροῦσα τὰ παρὰ Σπινόζα κατηγορήματα ὡς μυρίας αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις, ὧν ἡ περίληψις ἀποτελεῖ τὴν ἄπειρον ἐκείνην ὑπόστασιν, τὸν

(ἀντικειμενικῶς) ἀλλ' « ὅ,τι ὁ νοῦς καταλαμβάνει περὶ τῆς ὑποστάσεως ὡς ἀποτελεῶν (ἢ καθορίζων) τὴν οὐσίαν αὐτῆς » (ὑποκειμενικῶς). Καίτοι ἡ ἐρμηνεία αὕτη (ἡ δευτέρα), καλῶς νοουμένη, δὲν εἶναι πλημμελῆς (ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω), ὅμως ὀρθότερα εἶναι ἡ πρώτη, καθὰ δηλοῖ ἀνάλογον χωρίον (αὐτ. 2, prop. 7, schol.) « nemp̄e quod quidquid ab infinito intellectu percipi potest, tamquam substantiae essentiam constituens », ἐνθα ἡ μετοχὴ constituens ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τὸ quod. Πρβλ. 1, prop. 10, Demon.

1. Τοιαύτη εἶναι ἀναμφιλέκτως ἡ ἐννοια τοῦ ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσῃ μνημονευθέντος πρώτου χωρίου, ἔτι δὲ (κατ' ἄλλους) καὶ ἡ τοῦ δευτέρου. Διὰ τούτων δηλοῦται σχέσις καὶ ἀναφορὰ τοῦ νοῦ πρὸς τὰ κατηγορήματα· Ἄνευ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης δὲν θὰ ἐγίνωσκεν ὁ νοῦς τὰ (δύο) κατηγορήματα, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τῆς θείας ὑποστάσεως.

Ἄλλ' ἐπάναγκες νῦν νὰ ἐπανέλθωμεν ἀκριβέστερον εἰς τὴν ἐνάτην Ἐπιστολήν, εἰς ἣν ἐστηρίχθη κυρίως ἡ ὑποκειμενικὴ παρεκδοχὴ τῶν κατηγορημάτων. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει πλήρες ὡς ἐξῆς· « Per Substantiam intelligo id, quod in se est et per se concipitur, hoc est, cujus conceptus non involvit conceptum alterius rei. Idem per attributum intelligo, nisi quod attributum dicatur respectu intellectus, substantia e certam talem naturam tribuentis ». Ἐνταῦθα δηλαδὴ λέγει ὁ φιλόσοφος ὅτι ὑπόστασις (οὐσία) καὶ κατηγορημα εἶναι ἰσοδύναμα, ἔχουσι τὸν αὐτὸν ὀρισμὸν, εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, καθὰ παρατήρει καὶ πρότερον ἐν ταῖς πρὸς τὸν Oldenburg πρώταις ἐπιστολαῖς (τοῦ ἔτους 1661) καὶ νῦν δὴ ἐν τῇ προκειμένῃ Ἐπιστολῇ ἐπαναλαμβάνει ταυτίζων ὑπόστασιν καὶ κατηγορημα. [Τοιοῦτος ταυτισμὸς, προσήκων εἰς τὴν καρτεσιακὴν ἀποψιν, ἦτις τὸ κατηγορημα ἐλάμβανεν ὡς ἰσοδύναμον καὶ τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ὑποκείμενον, δὲν ἀρμόζει νῦν, ὅτε εἰς τὴν θείαν ὑπόστασιν ἀπονέμονται μυρία κατηγορήματα (οὐχὶ τὰ δύο μόνον γνώριμα ἡμῖν). Ὅπως ἂν ἔχη, ἡ προτέρα διατύπωσις « substantia sive attributa » ὑπεχώρησεν ὕστερον εἰς τὴν « substan-

θεόν¹. Διότι ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ αἶρει πράγματι τὴν ἔννοιαν τῆς *μ ι ᾱ ς* καὶ μόνης ὑποστάσεως, τοῦ θεοῦ (περὶ οὗ ὑποτίθεται ὅτι ποιεῖται λόγον ὁ φιλόσοφος ὑπὸ τοῦ φόβου, μὴ προσκρούσῃ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν πολλῶν!)², ἀντίκειται δὲ πρὸς τὴν σαφῆ ἀπόφανσιν τοῦ φιλοσόφου, καθ' ἣν τὰ κατηγορήματα (νοήσεως καὶ ἐκφράσεως) δὲν ἀποτελοῦσι *δύο ὄντα* (*duo entia*) ἤτοι *δύο διαφοροὺς ὑποστάσεις* (*duas diversas substan-*

tia sive Deus »]. Λέγει λοιπὸν ὅτι οὐσία (ὑπόστασις) καὶ κατηγορημα ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰ καὶ νοοῦνται δι' ἑαυτῶν, ἄνευ τῆς βοηθείας ἐτέρου, πλὴν ὅτι τὸ «κατηγορημα» σημαίνει τὴν ὑπὸ τοῦ νοῦ σύλληψιν ὠρισμένης φύσεως τῆς θείας οὐσίας. Ἐνταῦθα ὁ νοῦς ἀπονέμει εἰς τὴν ὑπόστασιν *certam naturam*, καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσαν καὶ δι' ἑαυτῆς νοουμένην, οὐχὶ δὲ ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ νοῦ) γινομένην καὶ παραγομένην· δὲν ἐπινοεῖ (ὁ νοῦς) ἢ παράγει ἀλλ' ἀπλῶς ἀναγνωρίζει καὶ ἀναφέρει. Ἐν ἄλλοις λόγοις τὰ κατηγορήματα (*attributa*), ὡς προσδιορισμοί, ἀπονέμονται εἰς τὴν ὑπόστασιν ὑπὸ τοῦ νοῦ· δὲν παράγονται ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' οἶονεὶ ἐπιβάλλονται αὐτῷ ὑπὸ τῆς ὑποστάσεως καὶ ἀναφέρονται εἰς αὐτήν. Ὁ νοῦς, ἐρχόμενος εἰς ἀναφορὰν πρὸς τὴν θείαν ὑπόστασιν, σχηματίζει ἐννοίας σχετικὰς πρὸς ὠρισμένας φύσεις αὐτῆς· αἱ τοιαῦται ἐννοιαὶ δὲν εἶναι αὐθαίρετοι ἀλλ' ἀπεικάζουσιν ἀντικειμενικὰς πραγματικότητας.

Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἀναγνωρίζει μὲν τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ, ἐρχομένου εἰς σχέσιν πρὸς τὴν θείαν ὑπόστασιν, ἀναγνωρίζει δὲ ἅμα τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν τῶν κατηγορημάτων· εἶναι ἡ μόνη ὀρθὴ ἐκδοχὴ καὶ συνάδει πρὸς τὴν ἤδη μνημονευθεῖσαν θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ Σπινόζα, καθ' ἣν τὸ «νοεῖν καὶ τὸ εἶναι» ταυτίζονται.

1. Εἰσηγητὴς καὶ ὑπέρμαχος τῆς ἐκδοχῆς ταύτης ἐγένετο ὁ K. Thomas, («*Spinoza als Metaphysiker*, 1840», καὶ «*Spinozas Individualismus und Pantheismus*», 1848). Σημειῶδες ὅτι τοιαύτη τις ἐκδοχὴ εἶχεν ἤδη ὑποτυπωθῆ ὑπὸ πολλῶν Σπινοζικῶν καὶ ὑπεβλήθη τότε ὡς ἀπορία καὶ ἐρώτησις ὑπὸ τοῦ Σίμ. Vries πρὸς τὸν διδάσκαλον (Epist. 8). Οὗτος δ' ἔσπευσε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ πρᾶγμα καὶ δηλώσῃ σαφῶς ὅτι τὰ κατηγορήματα εἶναι ἀπλῶς διαφοροὶ τρόποι ὀρισμοῦ *μ ι ᾱ ς* καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, οἶονεὶ διάφορα ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πράγματος (Epist. 9).

2. Εἰς τὴν παράδοξον ταύτην δοξασίαν παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς Ἠθικῆς γινόμενος ἐνιαχοῦ λόγος περὶ ὑποστάσεων (οὐχὶ *μ ι ᾱ ς* ὑποστάσεως), περὶ οὗ πράγματος καὶ τῆς αἰτίας αὐτοῦ εἶπομεν ἐν προγενεστέρᾳ σημειώσει (σελ. 253, σημ. 1.).

tias), ἀλλ' ἐκάτερον ἐκείνων ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα (realitatem), ἥτοι τὸ « εἶναι » τῆς ὑποστάσεως (esse substantiae)¹. ἐν ἄλλοις λόγοις ἕκαστον κατηγορημα ἐκφράζει τὴν οὐσίαν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως.

Πολλὰ (ἄπειρα) τὰ κατηγορήματα. "Ὅτι τὰ κατηγορήματα εἶναι πολλά² καὶ δὴ καὶ ἄπειρα τὸν ἀριθμὸν, γίνεται φανερόν ἐκ τῆς ἀπείρου τοῦ θεοῦ φύσεως, ἣν ἐκδηλοῦσιν³. "Ὅσῳ πλείονα ἔχει τι πραγματικότητα (τελειότητα), τοσοῦτῳ πλείονα ἀνήκουσιν αὐτῷ κατηγορήματα⁴. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ θεὸς εἶναι ἄπειρος οὐσία καὶ ἐνέργεια, ἔχει μυρία κατηγορήματα⁵. Ἐὰν εἶχεν ὠρισμένα τὸν ἀριθμὸν κατηγορήματα, θὰ εἶχε καὶ οὐ-

---

1. Eth. 1, 10, schol. Καὶ ἐν τῷ τέλει τοῦ σχολίου ἐπαναλαμβάνεται ὅτι μία μόνη ὑπάρχει ὑπόστασις (unica substantia) καὶ ὅτι αὕτη εἶναι ἀπολύτως ἄπειρος.

2. Ὁ θεὸς τῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως ἔχει ἐν μόνον κατηγορημα, τὸ τῆς νοήσεως· εἶναι (ὁ θεὸς) μόνον νοητικὸν ὄν, ἥτοι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν Καρτεσιακῶν, ἀδημιούργητος νοοῦσα οὐσία παρὰ τὰς ἄλλας τὰς νοούσας μὲν ἀλλὰ δεδημιουργημένας οὐσίας.

3. Ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν κατηγορημάτων ἦτο περιορισμένος, θὰ περιοριζέτο καὶ αὕτη ἡ θεία ὑπόστασις.

4. Αὐτ. 1, Def. 6. 1,9, prop. « Quo plus realitatis, aut esse, unaquaque res habet, eo plura attributa ipsi competunt ». Πρβλ. καὶ 1, 10, schol.—Συναφῆ εἶναι καὶ τὰ ἐν τῇ πρώτῃ προσθήκῃ τῆς ἀρχῆς τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τῆς Βραχείας πραγματείας ἀναγραφόμενα : « Ἐπειδὴ τὸ μηδὲν οὐδὲν ἔχει κατηγορημα, πρέπει τὸ Πᾶν νὰ ἔχη πάντα τὰ κατηγορήματα· καὶ ὅπως τὸ μηδὲν οὐδὲν ἔχει κατηγορημα, διότι εἶναι μηδὲν, οὕτω καὶ τὸ Τί ἔχει κατηγορήματα, διότι εἶναι Τί. "Ὅσῳ ἄρα πλεῖον εἶναι τι, τοσοῦτῳ πλείονα πρέπει νὰ ἔχη κατηγορήματα· κατ' ἀκολουθίαν καὶ ὁ θεός, ὡς τὸ τελειότατον καὶ ἄπειρον ὄν, τὸ Πᾶν—"Ἐν, ἐπάναγκες νὰ ἔχη πάντα καὶ τέλεια τὰ κατηγορήματα ».

5. Καθ' ὅσον τὰ κατηγορήματα ἐκφράζουσι τὴν ἄπειρον τοῦ θεοῦ φύσιν καὶ εἶναι ἰσοδύναμα αὐτῇ (Deus sive omnia Dei attributa), κατὰ τοσοῦτον ὀφείλουσι νὰ εἶναι κατ' ἀριθμὸν ἄπειρα, εἰ καὶ κατὰ τὸ εἶδος εἶναι ἕκαστον ὠρισμένον καὶ διάφορον τῶν ἄλλων. Ἐὰν δὲ ἡ θεία ὑπόστασις (ὁ θεός) εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἡ Φύσις (Natura), ἕκαστον κατηγορημα ἐκείνης εἶναι μέρος τι ταύτης (certa natura). Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 260 ἐξ.

σίαν καὶ δύναμιν περιορισμένην· δὲν θὰ ἦτο ἄπειρος οὐσία καὶ ἄπειρος δύναμις.

Ἐκαστον κατηγορημα εἶναι ἀίδιον, καθ' ἑαυτὸ νοητὸν καὶ γνωριστόν, μὴ παραγόμενον ἐξ ἑτέρου καὶ ἐν τῷ εἶδει αὐτοῦ ἄπειρον καὶ τέλειον· δὲν εἶναι ὅμως ὑπόστασις, διότι μί α μόνη ὑπάρχει, ὡς πολλάκις ἐρρήθη, ὑπόστασις, ὁ θεός¹. Ὡστε τὸ σύνολον πάσης πραγματικότητος, οἷον εἶναι ὁ θεός, ἔχει ἀπείρως πολλά, μυρία κατηγορήματα², ὧν δύο μόνον εἶναι εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν προσιτά³, τὸ κατηγορημα δηλονότι τῆς νοήσεως καὶ τὸ τῆς ἐκτάσεως⁴.

Τὰ κατηγορήματα δὲν εἶναι, ὡς συνήθως λέγεται, ἄμεσα ἐπακολουθήματα (προϊόντα) τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ, κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ φιλοσόφου ἀπόφανσιν, ἀνήκουσι (pertinent) εἰς τὴν θείαν ὑπόστασιν, ἐκφράζουσιν (expriment) τὸ εἶναι, τὴν οὐσίαν, τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ· τὰ μυρία κατηγορήματα συναποτελοῦσι (constituunt) τὴν ἄπειρον καὶ μόνην ὑπόστασιν (τὸν θεὸν)⁵.

1. Κατὰ ταῦτα, τὰ κατηγορήματα δὲν εἶναι οὔτε ψιλοὶ γνωστικοὶ τύποι οὔτε διάφοροι ὑποστάσεις (Ethic. 1, 5.1, 10, schol. « non possumus tamen inde concludere, ipsa (τ. ἔ. τὰ κατηγορήματα) duo entia, sive duas diversas substantias constituere... sed unumquodque realitatem, sive esse, substantiae exprimit »).

2. Καὶ ὅμως τοῦτο δὲν ἐμποδίζει τὸν Σπινόζαν νὰ εἴπῃ ὅτι περὶ τοῦ θεοῦ ἔχει οὕτω σαφῆ ἔννοιαν, ὡς περὶ τοῦ τριγώνου (ἀλλὰ πῶς τοῦτο, ἀφοῦ ἀγνοεῖ τὰ πλεῖστα τοῦ θεοῦ κατηγορήματα); (Epist. 56).

3. Ἐνεκα τῆς περιορισμένης ἡμῶν ἀντιληπτικῆς δυνάμεως—λέγει ὁ φιλόσοφος ἐν τῇ Βραχείᾳ πραγματείᾳ (1,7) — γινώσκομεν, τοῦλάχιστον « μέχρι τοῦδε », δύο μόνον κατηγορήματα. Πλὴν ὅμως οὐδέποτε ὕστερον ἐπειράθη νὰ παράσχῃ διασάφησιν τῶν λοιπῶν κατηγορημάτων οὐδὲ λόγον τινὰ ἐποιήσατο περὶ αὐτῶν. Τοῦναντίον μάλιστα ἐν τῇ 64ῃ Ἐπιστολῇ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀδυνατεῖ νὰ νοήσῃ ἄλλα κατηγορήματα παρά τὴν νόησιν καὶ τὴν ἐκτασιν.

4. Αἱ ἐν ἡμῖν δρῶσαι δυνάμεις εἶναι δύο, ἡ τῆς νοήσεως καὶ ἡ τῆς ἐκτάσεως, διότι συνιστάμεθα ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος.

5. Ἦδη ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τῆς Βραχείας πραγματείας παρατηρεῖ ὁ Σπινόζας ὅτι ἡ Φύσις (ὁ θεὸς) συνίσταται ἐκ μυρίων κατηγορημάτων, ὧν ἕκαστον εἶναι ἐν τῷ οἰκείῳ γένει ἄπειρον καὶ τέλειον.

Ἐὰν ὁ θεὸς εἶναι, ὅπως καὶ εἶναι, τὸ ἀπόλυτον καὶ ἄπειρον ὄν, ἢ ἀπόλυτος ὑπαρξίς, τότε τὰ κατηγορήματα ἕκαστα ἀνήκουσιν εἰς αὐτὴν ὡς μέρη, εἶναι δηλονότι μερικὰ γένη τῆς ὑπάρξεως, μερικαὶ περιοχαὶ αὐτῆς. (Διὸ καὶ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἀδιαιρέτου, οὐχὶ δὲ τῆς ἀπλότητος τῆς ὑποστάσεως). Ἡ ἐξ ἀπείρων ἄρα κατηγορημάτων συνεστῶσα (θεία) ὑπόστασις δὲν εἶναι ὁμοειδῆς ἐνότης ἀλλ' ἐνότης διαφόρων καὶ ἀνομοειδῶν ὑπάρξεων, ὧν ἕκαστη εἶναι οἶονεὶ μερικὴ τις καὶ εἰδικὴ ὑπόστασις, μερικὴ θεία ὑπαρξίς¹.

Ἐὰν δὲ πάλιν ὁ θεός, ὡς τὰ πάντα ἐνεργοῦσα καὶ παράγουσα δύναμις, εἶναι ἢ ἀπόλυτος ἐνέργεια καὶ δύναμις, ἢ παντοδυναμία², τότε τὰ ἐπὶ μέρους κατηγορήματα εἶναι αἱ μερικαὶ δυνάμεις³ αἱ τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην δύναμιν συναποτελοῦσαι⁴. Λοιπὸν ἢ θεία ὑπόστασις εἶναι ἢ μόνη καὶ ἄπειρος ὑπαρξίς ἢ ἐμπεριέχουσα μυρία

1. Ἐντεῦθεν νοεῖται, διατὶ ἡ ἔκτασις (τὸ κατηγορημα τῆς ἐκτάσεως) ὀνομάζεται *corporea substantia* ἢ *extensa substantia*, ἢ δὲ νόησις πάλιν *cogitans substantia* (Ethic. 1,13, corol. 1, 15, schol. 2, 7, schol. κ. ἄ.). Τὰ κατηγορήματα δηλαδή ἕκαστα δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ, ἀκριβῶς εἰπεῖν, ὑποστάσεις ἀλλ' ἀπλῶς μέρη τῆς μιᾶς καὶ μόνης θείας ὑποστάσεως, ὡς τοιαῦτα δὲ δύνανται ἕκαστον, καταχρηστικῶς πως, νὰ ὀνομασθῇ ὑπόστασις μερικὴ καὶ εἰδικὴ (ὑπόστασις μετὰ τινος εἰδοποιοῦ διαφορᾶς) *substantia corporea* ἢ *extensa*, *substantia cogitans*.

2. Αὐτ. 1, 17, schol. 2, 3, schol. 4. Praef.

3. Ἡδη ἐν τῇ Βραχείᾳ πραγματείᾳ (2, 19) ἡ ἔκτασις καὶ ἡ νόησις καὶ τὰ λοιπὰ κατηγορήματα παρίστανται ὡς ὀργανοῦσαι δυνάμεις, ἐν δὲ τῇ Ἠθικῇ (2, 7, corol.) τὸ κατηγορημα τῆς νοήσεως χαρακτηρίζεται ὡς ἢ παρὰ θεῶ δύναμις τοῦ νοεῖν (*Dei cogitandi potentia*).

4. Ὅθεν παρίσταται ὁ θεός ὡς φορεὺς τῶν μυρίων κατηγορημάτων, τῶν ἀπείρων καὶ αἰωνίων καὶ ἐν τοῖς παροδικοῖς πράγμασι δρωσῶν δυνάμεων. Τὴν ἐννοίαν ταύτην ἔχει ἡ ἀπόφανσις ὅτι ὁ θεός, ἐφ' ὅσον σύγκειται ἐκ μυρίων κατηγορημάτων, εἶναι ἐπ' ἀληθείας ἡ αἰτία τῶν πραγμάτων, ὡς ἔχουσι καθ' ἑαυτὰ (Epist. 63). Ὁ θεός τοῦ Σπινόζα δὲν εἶναι, ὡς καὶ πρότερον εἶπομεν, νεκρὰ τις καὶ ἄτονος οὐσία, οἷα ὑπελήφθη ὑπό τινων, ἀλλὰ τούναντίον ζῶσα καὶ ἐνεργοῦσα ὑπόστασις, πλήρης μυρίων δυνάμεων.

εἶδη ὑπάρξεων, δυνάμεων, ἐνεργειῶν, ἅτινα πάντα λέγονται κατηγορήματα· ἕκαστον αὐτῶν ἐμφαίνει ὠρισμένον εἶδος ὑπάρξεως, δυνάμεως καὶ ἐνεργείας τῆς ἀπολύτου καὶ μοναδικῆς ὑποστάσεως. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων νοεῖται εὐκόλως, διατὶ ὁ θεὸς καὶ τὰ κατηγορήματα θεωροῦνται, καθὰ εἶδομεν, ὡς ἰσοδύναμα καὶ συνώνυμα (*Deus sive omnia Dei attributa*)¹. Τὰ κατηγορήματα ἀνήκουσιν εἰς μίαν ὑπόστασιν καὶ κατὰ τοῦτο ἀποτελοῦσιν ἐνότητα² ἀλλὰ δὲν ἀποβάλλουσιν ὅμως τὰς θεμελιώδεις διαφορὰς καὶ τὰ οἰκεῖα γνωρίσματα· δὲν εἶναι ὡς οὐσιώδης ταυτότης καὶ ἀδιαφορία. Δὲν ὑποτάττονται ἄρα οὕτως εἰς τὴν θείαν ὑπόστασιν, ὥστε ἐν καταστάσει τινὶ ἀδιαφορίας νὰ λανθάνωσι καὶ νὰ ἀφανίζωνται ἐν αὐτῇ³, οὐδὲ πά-

1. (*Epist. 64. Ethic. 1, prop. 19. 2, corol. 2*).—Ὁ θεὸς ἢ ἡ ὑπόστασις, ὡς ἡ ἐνότης τῶν κατηγορημάτων, εἶναι πῶς ὑπὲρ αὐτὰ (*Ethic. 2, 4*), ἀλλ' ἅμα δὲν εἶναι τι πλεον τοῦ συνόλου τῶν κατηγορημάτων (*1, 30, Dem.*). Οὐδ' εἶναι (ὁ θεὸς) ἡ ὀπισθεν τῆς διαφορᾶς τῶν κατηγορημάτων λανθάνουσα ὁμοειδῆς ἐνότης· δὲν εἶναι ὁμοειδῆς ἐνότης ἀλλ' ἐνότης τῶν διαφορῶν, ἢ, ὡς λέγει ὁ Σπινόζας ἐν τῇ Βραχείᾳ πραγματείᾳ (*2, 20*) « ἡ Φύσις ἔχει μὲν διάφορα κατηγορήματα ἀλλ' ὅμως εἶναι μία μόνη ὑπόστασις, καθ' ἣς κατηγοροῦνται πάντα τὰ κατηγορήματα ». Καὶ ἀληθῶς, ἐὰν τὰ κατηγορήματα συναποτελῶσι τὴν ὑπόστασιν τοῦ θεοῦ, ἐπάναγκες αἱ διαφοραὶ ἐκείνων νὰ ἀνήκωσιν εἰς τοῦτον. Θὰ ἦτο παράδοξον, ἂν ὁ θεός, ἡ οὐσία τῶν κατηγορημάτων, ἦτο ἡ ἀδιαφορία αὐτῶν. Ὁ θεὸς ἄρα δὲν εἶναι ὁμοειδῆς ἐνότης ἀλλ', ὡς ἐκ τῶν κατηγορημάτων συνεστῶς, εἶναι ἡ ἐνότης πολλῶν καὶ ἀλλήλας ἀποκλειουσῶν διαφορῶν. Οὕτω πῶς ἡ δοξασία, καθ' ἣν ὁ Σπινόζας εἶναι φιλόσοφος τῆς ἀδιαφορίας (ὡς ὕστερον ὁ Σελίγγιος), εἶναι πλημμελής. Ἄλλο τὸ ζήτημα ὅτι εἶναι (ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις) ἀδιανόητον τὸ πῶς τὸ πλῆθος τῶν διαφορῶν συνάπτεται εἰς ἐνότητα, πῶς δηλονότι μία καὶ ἡ αὐτὴ ὑπόστασις, ὁ θεός, εἶναι φορεὺς μυρίων κατηγορημάτων διαφόρων.

2. *Ethic. 2, 7, schol.*

3. Τινές, (ὁ Ἑγελος καὶ ὕστερον πολλοὶ ἄλλοι) ἐξέλαβον τὴν σπινοζικὴν φιλοσοφίαν ὡς « ἀκοσμίαν » ὑπολαμβάνοντες ὅτι ἀφανίζει καὶ αἶρει τὰ πεπερασμένα καὶ καταλείπει μόνον τὸ ἀπειρον, ὅτι διαλύει τὸν κόσμον εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ θεοῦ, ὅτι ποιεῖ τὸν κόσμον οὐ μόνον ἀδιανόητον ἀλλὰ καὶ ἀνύπαρκτον. Πλὴν ὅμως τοιαύτη τις ἐκδοχὴ δὲν στοχάζεται τοῦ ὀρθοῦ· διότι ὁ Σπινόζας οὐδαμῶς ἐσκόπει νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν πραγματικότητα τοῦ

λιν συγκαλύπτουσι καὶ ὑποκαθιστῶσι τὸν φορέα αὐτῶν¹.

Τὰ γνωστὰ κατηγορήματα (ἑκτασις καὶ νόησις). — Ἐκ τῶν ἀπείρων τὸ πλῆθος τοῦ θεοῦ κατηγορημάτων γινώσκομεν καὶ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν, καθὰ ἤδη ἐλέχθη, μόνον δύο, ὡς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς δρῶντα, τὸ κατηγορήμα δηλονότι τῆς ἐκτάσεως καὶ τὸ τῆς νοήσεως.

Ἡ ἑκτασις εἶναι κατηγορήμα τοῦ θεοῦ, ἦτοι ὁ θεὸς εἶναι ὃν ἐκτεταμένον². Εἶναι δὲ ἡ ἑκτασις (ἡ ἐκτατὴ οὐσία) ἀπειρος καὶ μοναδικὴ καὶ διὰ τοῦτο ἀδιαίρετος³. Τὸ ἀδιαίρετον τῆς ἐκτάσεως ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως κενοῦ. Ἐφοῦ δὲν ὑπάρχει, λέγει, κενόν, πάντα δὲ τὰ μέρη πρέπει οὕτω νὰ συνάπτωνται πρὸς ἄλληλα, ὡς νὰ μὴ ὑπάρχη κενόν, ἔπεται ὅτι ταῦτα δὲν δύνανται πράγματι νὰ χωρίζονται, ἦτοι ὅτι ἡ σωματικὴ ὑπόστασις εἶναι ἀδιαίρετος⁴. Οἱ ἀντιφρονοῦντες δισχυρίζονται ὅτι ἡ σωματικὴ ὑπόστασις σύγκειται ἐκ μερῶν πεπερασμένων, ὅτι

ἐμπειρικῶς κόσμου καὶ τῶν πεπερασμένων ὄντων, εἰ καὶ ἐχαρακτήριζε ταῦτα ὡς τρόπους. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὸν κόσμον ὡς μηδαμινόν, οὗτος δὲν θὰ εἶναι ἀκολούθημα τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ τότε ἀναιρεῖται ἡ ἐνέργεια καὶ οὐσία τοῦ θεοῦ, ἡ θεία αἰτιότης, καὶ μετ' αὐτῆς ἡ σπινοζικὴ φιλοσοφία ἡ βασιζομένη ἐπὶ τῆς διδασκαλίας, καθ' ἣν ὁ θεὸς εἶναι οὐσία καὶ ἐνέργεια. Ἡ « ἀκοσμία » θὰ ἦγεν εἰς τὴν « ἀθεϊαν » (τὴν ἄρνησιν θεοῦ) καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος.

1. Τινὲς ἐνόμισαν ὅτι ὁ σπινοζικὸς θεὸς εἶναι ἀδιάγνωστος φορεὺς διαφόρων κατηγορημάτων, ἅτινα δὲν φανεροῦσιν ἀλλὰ μᾶλλον συγκαλύπτουσι τὴν θεϊαν οὐσίαν· ὅθεν τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἔθεσαν εἰς τὰ κατηγορήματα καὶ τὴν ἐνυλον φύσιν, κατ' ἀκολουθίαν δ' ἐξέλαβον τὸν φιλόσοφον ὡς προστάτην τῆς ἀθεϊας καὶ τῆς (ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ) φυσιοκρατίας. Πρὸς τοιαύτην δ' ὁμοίως ἀθεϊκὴν φυσιοκρατίαν ἀντίκεινται ἄλλα τε καὶ τὸ 15ον θεώρημα τοῦ πρώτου μέρους, καθ' ὃ « πᾶν τὸ ὑπάρχον, ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ, οὐδὲν δὲ δύναται ἄνευ τοῦ θεοῦ νὰ ὑπάρξῃ μηδὲ νὰ νοηθῇ » (nihil sine Deo esse neque concipi potest).

2. Ethic. 2, 2. « Extensa attributum Dei est, sive Deus est res extensa ».

3. Ἡδη ἐν τῇ Βραχείᾳ πραγματεία (1,2) ἐδείχθη ὅτι ἡ ἐκτατὴ οὐσία εἶναι ἀπειρος καὶ ἐπομένως ἀδιαίρετος. Πρβλ. Epist. 12).

4. Αὐτ. 1, 12. 15.

εἶναι πολλαπλῆ καὶ διαιρετῆ. Ἄλλὰ πρὸς τούτους ἀντιλέγει ὁ Σπινόζας ὅτι, ἐὰν ἡ ἑκτασις ἐκλαμβάνηται συνήθως ὡς ποσότης διαιρετῆ, αἰτία εἶναι ἡ φαντασία· τούναντίον δὲ διὰ τοῦ νοῦ λαμβάνομεν τὴν ποσότητα ὡς ἄπειρον, μοναδικὴν καὶ ἀδιαίρετον. Τοιαύτη οὐσα ἡ ἑκτασις δὲν εἶναι ἀναξία τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ¹.

Αὕτη δὴ εἶναι ἀδρὰ καὶ συνεχῆς ὕλη ἢ ὑπ' ἄλλων φιλοσόφων ἀπομακρυνομένη ἀπὸ τοῦ θεοῦ ὡς ἀναξία νὰ ἀνήκη εἰς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ².

Ἡ δὲ νόησις εἶναι ὡσαύτως κατηγόρημα τοῦ θεοῦ, ἦτοι ὁ θεὸς εἶναι ὡς καὶ πρόσθεν ἐλέχθη, (σελ. 257 ἐξ.) ὁ ν ο ο ὡ ν³. Θὰ ἦτο ὄντως παράδοξον καὶ τῶν ἀτοπωτάτων, νὰ ὑπολάβῃ τις ὅτι ἡ νόησις, ἣτις ὑπάρχει εἰς πεπερασμένα καὶ παροδικὰ ὄντα, εἶναι ξένη τῆς ἀπείρου καὶ αἰδίου ὑποστάσεως. Ἄλλ' οὐχί· ὁ θεὸς νοεῖ καὶ νοεῖ κατ' ἄπειρον καὶ μοναδικὸν τρόπον. Νοεῖ δὲ ἀναγκασίως, διότι ἡ νόησις εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ, ὡς εἶναι ἡ δύναμις καὶ ἐνέργεια. Μεθ' ἧς δηλαδὴ ἀνάγκης ἐνεργεῖ ὁ θεός, μετὰ τῆς αὐτῆς καὶ νοεῖ.

1. Ὁ Σπινόζας παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἑκτατὴ ὑπόστασις, καὶ ἂν ἔτι ὑποτεθῆ ὡς διαιρετῆ, πάλιν καὶ οὕτω δὲν εἶναι ἀναξία τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ, ἐὰν μόνον ἀναγνωρισθῆ ὡς αἰωνία καὶ ἄπειρος (*dum modo aeterna et infinita concedatur*). Αὐτ. 1, 15, schol. (περὶ τὸ τέλος).

2. Πλημμελῶς ὑπὸ τινων ὑπελήφθη ὅτι ἡ σπινοζικὴ ὕλη εἶναι «πνευματικὴ τις ὕλη». Ἡδὴ ἐν τῇ Βραχείᾳ πραγματείᾳ (2, 19) ἀρνεῖται ὁ φιλόσοφος διαρρήδην ὅτι εἰς τὸν θεὸν ἀνήκει ἡ ἑκτασις «*eminenter*» (ἰδεατῶς) καὶ οὐχί «*formaliter*» (πραγματικῶς). Ὁ δὲ Μαλεβράγγιος κακίζει τὸν Σπινόζαν, «*qui met en Dieu l'étendue formelle*».

3. Αὐτ. 2, 1 «*Cogitatio attributum Dei est, sive Deus est res cogitans*». Ἐν τῇ ἀποδείξει τοῦ θεωρήματος τούτου λέγεται ὅτι τὰ καθ' ἑκάστον νοήματα, ὡς τρόποι, ἀνάγονται εἰς τὸ κατηγόρημα τῆς νοήσεως· ἐν δὲ τῷ σχολίῳ παρατηρεῖται ὅτι «τὸ ὄν τὸ δυνάμενον νὰ νοῆ ἄπειρα πράγματα κατ' ἀπείρους τρόπους εἶναι ἀναγκασίως ἄπειρον δυνάμει τοῦ νοεῖν». Εἶναι ὀφθαλμοφανές ὅτι τοιοῦτο ὄν ὑπάρχει μόνον ὁ θεός· διότι τοῦ ἀνθρώπου ἡ νόησις εἶναι πεπερασμένη. Ἐντεῦθεν καθίσταται πρόδηλον, πόσον σφαλερὰ εἶναι ἡ δοξασία, καθ' ἣν ὁ σπινοζικὸς θεὸς δὲν νοεῖ ἐαυτὸν ἀμέσως ἀλλὰ μόνον ἐμμέσως διὰ τῶν πεπερασμένων νῶν!

« ἀπέδειξα, λέγει, ὅτι ὁ θεὸς ἐνεργεῖ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης, μεθ' ἧς νοεῖ ἑαυτόν, τουτέστιν, ὅπως ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς θείας φύσεως προκύπτει ὅτι ὁ θεὸς νοεῖ ἑαυτόν (*intelligit se*), οὕτω μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης προκύπτει ὅτι ὁ θεὸς ἐνεργεῖ μυρία πράγματα κατὰ μυρίους τρόπους »¹.

Καὶ ἤδη ἐρωτᾶται, τί νοεῖ ὁ θεός. Ὁ θεὸς νοεῖ ἑαυτόν, οὕτω δὲ σχηματίζει τὴν ἐννοίαν (ιδέα) τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, τὴν ἐννοίαν ἑαυτοῦ (ἐννοίαν τοῦ θεοῦ), ὡς καὶ τὴν ἐννοίαν πάντων τῶν πραγμάτων, ὅσα ἀναγκαίως ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ². Εἶναι δὲ ἡ ἐννοία τοῦ θεοῦ (*idea Dei*) οὐδὲν ἄλλο ἢ ὁ ἄπειρος νοῦς (*intellectus infinitus*)³, ὁ ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου τούτου ἀποκληθεὶς « υἱὸς τοῦ θεοῦ », « ἔργον ἢ ἄμεσον δημιουργήμα τοῦ θεοῦ »⁴. Νοῶν λοιπὸν ὁ θεὸς ἑαυτόν, ἦτοι λαμβάνων ἐννοίαν ἑαυτοῦ, νοεῖ καὶ πάντα τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀναγκαίως ἀπορρέοντα, τουτέστι πάντα, ὅσα ἡ οὐσία αὐτοῦ, ὁ ἄπειρος νοῦς, περιέχει (κατηγορήματα καὶ τρόπους)⁵. Τοιούτῳ τρόπῳ νοεῖ ὁ θεὸς ἀνεξαιρέτως πάντα, τὰ τε αἰώνια κατηγορήματα καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς παροδικὰ πράγματα καὶ τὰς οὐσίας αὐτῶν⁶.

1. Αὐτ. 2, 3, schol. Πρβλ. 1, 16.

2. Αὐτ. 2, 3. « Ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχει ἀναγκαίως ἡ ἐννοία (ιδέα) καὶ αὐτοῦ καὶ πάντων τῶν πραγμάτων τῶν ἀναγκαίως ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἀπορρέοντων ». (*In Deo datur necessario idea tam ejus essentiae, quam omnium, quae ex ipsius essentia necessario sequuntur*). Ἐπιθι μετὰ προσοχῆς τὴν ἀπόδειξιν καὶ τὸ σχόλιον τοῦ αὐτοῦ θεωρήματος.

3. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ ἐπομένου (4ου) θεωρήματος, ἐνθα ἡ «ιδέα τοῦ θεοῦ» ἐρμηνεύεται ὡς ὁ «ἄπειρος νοῦς», ἐν ᾧ περιέχονται τὰ κατηγορήματα καὶ οἱ τρόποι τοῦ θεοῦ.

4. *Tract. brev.* 1,9. 2,22.—Ἡ ιδέα τοῦ θεοῦ (ὁ ἄπειρος νοῦς) εἶναι μία καὶ εὐλόγως, διότι ἡ ιδέα τοῦ θεοῦ σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν θείαν οὐσίαν ἣτις εἶναι μία (*Ethic.* 2,4). Καθ' ὅσον δὲ ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ συμπίπτει πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ἣτις εἶναι δύναμις, κατὰ τοσοῦτο εἶναι ἡ ιδέα αὐτῆ αὕτη ἢ δύναμις τοῦ θεοῦ (κατὰ τὸ 34ον θεώρημα τοῦ πρώτου μέρους).

5. *Ethic.* 2, 4, *Dem.* « *Intellectus infinitus nihil praeter Dei attributa ejusque affectiones comprehendit* » Πρβλ. 1, 16. 1,30.

6. Κατὰ τὰ εἰρημένα ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ εἶναι δύναμις καὶ νόησις· δι' ἐκείνης μὲν παράγει, διὰ ταύτης δὲ νοεῖ πάντα. Ἀμφότερα χωροῦσι παρ'

Ο ὕ σ ί α ι . — Εἶναι προσήκον νὰ διερευνήσωμεν ἐνταῦθα τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας, ἣτις θεωρεῖται συνήθως ἄγαν σκοτεινὴ καὶ ἐπισπᾶται τὴν μεμψιμοιρίαν τῶν μελετητῶν ἐπὶ τῇ ἀσαφείᾳ τοῦ φιλοσόφου. Ἴσως δ' ὅμως δὲν εἶναι νῦν δὴ τόσον ἀσαφής, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται· ἀρκεῖ νὰ ἐπιστήσωμεν ἐξ ὑπαρχῆς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν εὐρύτητα, μᾶλλον δὲ τὴν καθολικότητα τῆς ἐννοίας ταύτης. Διότι ἡ οὐσία ἀνήκει ἀνεξαιρέτως εἰς πάντα, ἀπὸ τοῦ θεοῦ μέχρι τῶν καθ' ἕκαστον. Φέρε λοιπὸν ἴδωμεν, τί εἶναι οὐσία.

Ο ὕ σ ί α (*essentia*), λέγει, πράγματός τινος εἶναι « ἐκεῖνο, οὗ δοθέντος μὲν τίθεται ἀναγκαίως τὸ πρᾶγμα, ἀρθέντος δὲ αἴρεται τοῦτο ἀναγκαίως », ἥτοι « ἐκεῖνο, οὗ ἄνευ τὸ πρᾶγμα οὔτε νὰ ὑπάρξῃ, οὔτε νὰ νοηθῇ δύναται, καὶ τάνάπαλιν ἐκεῖνο, ὅπερ ἄνευ τοῦ πράγματος δὲν δύναται μήτε νὰ ὑπάρξῃ μήτε νὰ νοηθῇ »¹. Οὐσία λοιπὸν εἶναι τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον γνῶρισμα πράγματός τινος, οἰουδήποτε πράγματος. Ο ὕ σ ί α τοῦ θεοῦ εἶναι ἡ δύναμις αὐτοῦ, ἥτοι ἡ δύναμις, δι' ἧς καὶ αὐτὸς οὗτος ὑπάρχει (ὡς αἰτία ἑαυτοῦ) καὶ ἐνεργεῖ, ἅμα δὲ εἶναι ἡ αἰτία νὰ ὑπάρχωσι καὶ νὰ ἐνεργῶσι πάντα τὰ πράγματα². ἢ; ἄλλως εἰπεῖν, « ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ δρῶσα οὐσία (*actuosa essentia*) αὐτοῦ· διὸ καὶ εἶναι ἡμῖν οὕτως ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν θεὸν μὴ δρῶντα, ὡς εἶναι (ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν) θεὸν μὴ ὑπάρχοντα »³.

ἄλληλα. (*Ethic.* 2, 7, corol.) « *Dei cogitandi potentia aequalis est ipsius actuali agendi potentiae* ».

1. *Ethic.* 2, Def. 2. (*Per essentiam alicujus rei id pertinere dico, quo dato res necessario ponitur et quo sublato res necessario tollitur ; vel id, sine quo res, et vice versa quod sine re nec esse nec concipi potest* ». Πρβλ. 2; prop. 10, schol. (περὶ τὸ τέλος).

2. Αὐτ. 1, 34, Demon. « Ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ, δι' ἧς καὶ αὐτὸς οὗτος καὶ πάντα ὑπάρχουσι καὶ ἐνεργοῦσιν, εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία αὐτοῦ » (*Ergo potentia Dei, qua ipse et omnia sunt et agunt, est ipsa ipsius essentia*).

3. Αὐτ. 2, 3, Schol. 2.